

Szabadulás a félelemtől

Interjú Eugen Drewermann-nal

Jürgen Jeziorowski, újságíró és a német evangélikus egyház egyik főtanácsosa, 1990 nyarán többször is alapos beszélgetést folytatott **Eugen Drewermann**-nal a félelem különböző formáiról. Ezekből közlünk most egy részletet.

„Az élet határain” c. könyvében Ön azt írja: „Hogyan vezethetjük el a félelmet, illetve hogyan találhatjuk meg az Éden kertjébe visszavezető utat: ez a mindent eldöntő kérdés, és ez áll a legtöbb nagy vallás középpontjában.” A modern ember sokféle félelmet ismer. Létezik a kudarctól, a teljesítménycsökkenéstől, a fájdalomtól, a szenvedéstől, a zátonyra futott kapcsolatoktól, az élet értelmetlenségétől, a kétségbeeséstől, a káosztól és a haláltól való félelem. Hogyan kezeli az evangélium a félelmet? Létezik-e kegyelem a félelem foglya számára?

Azt hiszem, a félelem különböző formáinak háttérben egyetlen félelem húzódik meg. Sigmund Freud helyesen jegyezte meg egyszer, hogy az a tétel, miszerint minden félelem halálfélelem, túlságosan általános, és nem is bizonyítható. Az lebegett a szeme előtt, hogy már a kisgyerek esetében is lényegileg abban áll a félelem, hogy tartania kell attól, elveszítik anyjának, a lényegi kontaktszemélynek a szeretetét. Ha valakinek az a benyomása, hogy már nem szeretik, akkor hatalmába keríti az értelmetlenség, a kétségbeesés, a káosz érzése. Élete halálra szánt létté változik. Elképzelhetjük, hogy a kisgyermek, akárcsak később a felnőtt, minden lehetőséget meg fog tenni azért, hogy amennyire csak lehet, szeretetre méltóvá tegye magát, hogy ellene hasson a szeretetvesztés veszélyének. Ez oda vezethet, hogy az ember feltétel nélkül csak jó akar lenni, s közben a saját szívében oly sok mindent kell elfojtania, oly sok kimondatlan dolgot kell rejtegetnie, oly sok érzelmet kell szembeállítania a veszéllyel, hogy a végén új félelmek keletkeznek. A félelem magva ekkor abban jelentkezhet, hogy az elfojtott és elrejtett anyag utat tör magának, áttöri a védőréteget, és az illető önmaga számára is ijesztővé válik. Az a félelem, amely eredetileg a lényegi kontaktszemély szeretetének elvesztésére irányult, most saját magától és a saját lelkének mélyén szunnyadó lehetőségektől való félelemmé válik. Ráadásul azt is figyelembe kell vennünk, hogy az anya szeretetének elvesztésétől való félelem egészen reális háttérrel bír. Tökéletes tehetetlenségében a kisgyerek abszolút módon rá van utalva anyja támogatására, így annak távolléte egy csomó reális veszélyt keltene életre.

Ezen a ponton okunk van elgondolkodni azon is, hogy az evolúció nyomán nem a külső realitás tetszőlegesen sok lehetőségétől félünk, hanem csak egy maroknyi alaphelyzetre reagálunk a félelem jelével.

Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a félelem önmagában még nem rossz, és biológiai szempontból nagy jelentősége van az életben maradáshoz, minthogy irányítja a figyelmet, agresszív vagy menekülési tendenciákat mozgósít, értelmet elhárító mechanizmusokat hoz működésbe. A külső realitás alapvető félelmi helyzetei például az éhen pusztulás, a nyájtól való elszakadás, egy ragadozó megpillantása, a kitaszítás lehetséges veszélye a csoport szociális normáitól való eltérés esetén, azaz bűnös-ként megvetetté válni, és végül félelem a nyomortól, a betegségtől, a haláltól, a megsemmisülés véglegességétől. Azt hiszem, ez az a pont, ahol a bibliai történet voltaképpen elindul. Az emberré válás abban a pillanatban kezdődik, amikor olyan élőlények jelennek meg ezen a planétán, akiknek meg kell állapítaniuk, hogy a félelem terében annyiszor menekülhetnek el a veszélyek elől, ahányszor csak akarnak, a végén azonban mégis végérvényesen elkerülhetetlenül válik a veszélyhelyzet. Azok a lények, akikben tudatosan evilági biológiai helyzetük, megszerzett értelmük és tudatuk alapján végteleníteni fogják a félelmet. Tudni fogják, hogy oly gyakran menekülhetnek el a halál kaszájától, ahogy csak akarnak, valamikor mégis utoléri őket a

halál. Tudni fogják, hogy akkora gazdagságot halmozhatnak föl, amekkorát csak akarnak, valamikor mégis egészen szegénnyé válnak. Tudni fogják, hogy vigyázhatnak magukra, amennyire csak lehet, valamikor mégis vétkessé válnak. Mindezek a félelmek totalizálódnak és végtelenülnek az emberi tudatban. Ezért úgy vélem, az ember az egyetlen olyan lény, akinek – az emberré váláshoz, az egyéniséggé váláshoz nélkülözhetetlen – félelem elcsitításához olyan válaszra van szüksége, amely már nem korlátozható a biológia területére.

De nem képes kihúzni magát a saját hajánál fogva a félelemből. Kap-e külső segítséget?

Éppen ez a lehetetlenség, hogy az emberi tudathoz hozzátartozó félelemre saját ellenintézkedésekkel feleljünk, ahogy ez egyébként biológiailag értelmes lenne. A biológiailag előre adott válaszok számlája éppen azért nyúlik az abszurditásba, mivel a félelem végtelenné válik. Vegyük példának a mások agresszivitásától való félelmet, az állandó halálos fenyegettséget, amely az emberi történelem folyamán nem csökkent, hanem a minden mértéken túli fegyverkezés révén az eszelősséggig fokozódott. Akkor megértjük, hogy az ellenfenyegetéssel történő félelembiztosítás stratégiája apokaliptikus örületbe visz, a politikai téboly állapotába. Megértjük, hogy az éhenhalástól való félelmet az északi féltekén oly módon válaszoljuk meg, amely a szükséges élelmiszereknek nagyjából ötszörösét bocsátja rendelkezésünkre, aminek természetesen ötszörös hiányként kell jelentkeznie a déli féltekén. Olyan igazságtalanságot és veszélypotenciált teremtenek, amelyet aztán megint csak rendkívül nehéz politikailag kordában tartani. Mindebből az következik, hogy nem válaszolható meg teljesen immanens módon az kérdés, miért kell az embernek ezen a földön lennie, hanem megválaszolásához a világon kívüli, transzcendens vonatkozási pontra van szükség, bárhogyan nevezzük is meg azt, bárhogyan higgyünk is benne, bárhogyan írjuk is le vallásilag.

Az ember ősfélelmeit évezredek óta a vallásokkal hozzák összefüggésbe, a mítoszokkal, szimbólumokkal, képekkel; maga a Biblia is így tesz. Vajon a félelem elleni harcban ma újból képesek-e szólni hozzánk a Biblia szövegei?

Erre dialektikus módon lehetne válaszolni. A Biblia egyfelől félelmet kelt az emberekből azzal, hogy messzemenően szétrombolja az ember természeti vonatkozását. Az Őszövetség egyetlen nagy témája a kinyilatkoztatás Istenének harca a mítoszok istenei ellen, s ennél fogva a pogányok vallási formáival szemben. Ha elveszik az emberektől azt a biztonságot, amellyel a velük született természeti vallásokban rendelkeztek, akkor először maximális félelmet váltanak ki belőlük, lerombolva az adott kulturális vonatkozást. Nagyon nehéz belátni, hogyan lehet ezért felelősséget vállalni. Másfelől azonban azt is meg kell értenünk, hogy a természetvallások által adható válaszok keretén belül az ember sosem képes diadalmaskodni a lét kettősségén, sosem képes végérvényesen kiszakadni a születés és a halál körforgásából, úgyhogy a legnagyobb természeti vallás, a hinduizmus egyidejűleg annak a kísérlete is, hogy az ember kiszabaduljon a hiábavalóság végtelen körforgásából. Ily módon aztán a hinduizmus csaknem a határára áll azoknak a megoldási kísérleteknek, amelyek a kereszténységben is nagy szerepet játszanak. A bibliai vallás nagy teljesítményét másrészt abban kell látnunk, hogy az istenek sokaságát egyetlen isteni partnerrel váltotta föl. Pszichológiailag kifejezve azt kellene mondanunk, hogy a sokistenhit, a politeizmus azt a pszichikai állapotot tükrözi, amelyben az ember a maga bensejében

is sok részére szakad, amelyek igen ellentmondásosak és egymás ellen harcolnak. Ennyiben igen értékes, hogy a Biblia tartózkodik attól, hogy az emberi psziché belső szétदारaboltságát úgyszólván az Abszolútumba vetítse bele, és a mennyben fedezze föl azt, amit már a földön is bajnak élünk meg. A Biblia feltételezi azt a gondolatot, hogy létezik az a hatalom, a létnek az az alapja, mindennek az az eredete, amely önmagában elég egységes ahhoz, hogy legyőzhesse az emberi lét zűrzavarát, kettőségét, ellentmondásosságát. Ez hihetetlenül félelelmentesítő tényező, ha e mindenképp hátterét alkotó hatalomhoz a bizalom, és nem az újabb félelem, az újabb pusztítás magatartásával tudunk odafordulni; és tulajdonképpen ez a döntő feltétele annak, hogy a nem-bibliai kultúráramlatok vallását valamennyire szervesen, nem erőszakos módon tudjuk transzformálni vagy továbbfejleszteni eddig az abszolút kultúrlépésig, amely a politeizmusból a monoteizmusba vezet.

Ekkor újra beszélni kezdenek majd hozzánk a Biblia szövegei?

Azt hiszem, a Biblia vallása nem mindig csak félelelmentesítő volt. Maga is számtalan formában produkált hihetetlen félelmeket. Arra gondolok hogy sajátosan a keresettség hogyan ritualizálta, szakramentalizálta és vitte tőkélyre a Sától, a tisztítótűztől, a pokoltól, és ennek megfelelően a büntől való félelmet, tehát végső soron azt a félelmet, hogy végérvényesen kiveshetünk egy szerető Isten kezeiből. Még az Újszövetség talaján is sok olyan kijelentés van, amely először félelmet kelt. Bár lehetett volna ezeket jól is érteni, a fenyegetésekből, intelmekből, a próféta és apokaliptikus szövegekből ismételt rettenetes forgatókönyveket vezettek le, hogy megfélemlítsék az embereket, és ezzel fontossá tegyék az egyházat mint intézményt, s önmagukat állítsák oda üdvöt adó hatalomként.

Őn igen sokoldalúan és részletesen foglalkozott a félelemmel. Szorosán egymásra vonatkoztatta a félelmet és az agressziót. Arról is beszél, hogy a félelem gonosszá tesz. A félelem beteggé tesz. Talán butává is tesz. Léteznek-e empirikus igazolásai az effajta összefüggéseknek?

Úgy vélem, először is fejlődéstörténetileg lehet igazolni. Kimutatható, hogy ember-fajként az egyetlen olyan faj vagyunk az élőlények rendszerében ezen a glóbuszon, amely megtanulta, hogy végleges „megoldást” találjon a konkurencia, a konfliktus, az erőpróbák agresszív formáira, és közben kifejlessze és alkalmazza a halált mint a veszélyes ellenfelek kikapcsolásának végérvényes eszközét. Ezért mondta egyszer évekkkel ezelőtt Nikotim Bergen: ő lehetségesnek tartja, hogy az agresszivitás tényezője tisztán evolutívan sokkal erősebben szilárdult meg az emberi pszichében, mint bármely más fajban. Vegyünk egy példát: Ha a párzás idején két szarvas a szokványos harcban megmérkőzik egymással egy nőstény kegyéért, akkor rendszerint nem törekszenek arra, hogy megöljék egymást, hanem a győngébbnek el kell hagynia a terepet, és legalábbis ezen a ponton le kell mondania génanyagának továbbadásáról az evolúció folyamatában. De egyedként továbbélhet ez az állat. Nekünk, embereknek meg kellett tanulnunk, hogy a megvert ellenfél még nem agyonvert ellenfél. Az illető el fog gondolkodni azon, milyen körülmények között vesztett. Nem egyszerűen természetadta agancsa van, hanem olyan fegyverekkel rendelkezik, amelyeket maga állított elő, amelyeket tehát tökéletesíthet is. Jobban megszervezheti stratégiáját is. Más szavakkal: a gondolkodó embereknek gondolkodó emberekkel folytatott harcában nincs végérvényes megnyugvás. A félelem látszólag csak akkor szűnik meg, ha megöljük ellenfeleinket. Aztán persze megtapasztaljuk, hogy a megöltek büntető szellemeként visszatérnek. Mindenekelőtt a törzsi vallásokban félnek a megöltek lelkeinek bosszújától, így újabb belső félelmeik támadnak, s a folyamatnak tulajdonképpen sosincs vége. Ez persze újból agresszív tesz, a félelem megfélemlítésének rituáléit kényszeríti ki. Ez az új félelem aztán bevonul a vallástörténet sok áldozati mesterkedésébe. Mindez súlyos jelzőlogterhet jelent, amelyet az evolúcióból hoztunk magunkkal. Pszichoanalitikus nézőpontból megállapíthatjuk, hogy az

emberek a félelem pillanatában agresszív hajlamokat éreznek magukban. Arra éreznek késztetést, hogy védekezzenek, megóvják magukat, belekényszerülnek a támadás vagy menekülés alternatívájába. Ezt a hormonürítésig menően ki lehet mutatni: az adrenalin csak a rettegés pillanataiban ürül, az érverés gyorsabbá válik, a glikogéntartalék mozgósul, tehát az izomzat gyors cselekvésre válik képessé. Két dolog közül az egyik most mindenképp megtörténik: az ember vagy előretör, hogy megfutamítsa ellenfelét, vagy maga folyamodik a meneküléshez. Más szavakkal: A biológia egész sor eljárást eszelt ki, amelyek tanúsítják, hogy az agresszivitás tényezője bennünk rejlik, és a félelem küszöbét átlépve kiváltódik.

Térjünk vissza még egyszer a félelem és a betegség összefüggéséhez. A következő fogalmakat lehet itt egymáshoz rendelni: bizalom helyett félelem, áldás helyett átok, paradicsom helyett depresszió, elrejttség helyett menekülés, paradicsom helyett új káosz, otthon helyett pokol... talajtalan, ingatag, mulandó egzisztencia a porból a porba vezető úton. Vajon a kegyetlenül megfélemledett embernek kényszerűen beteggé kell-e válnia vallás nélkül?

Ha a „beteg” jelzővel az állapotra utalunk, amely orvosilag vagy pszichoterapeutikusan megfelelően definiálható – nevezetesen a szervi vagy lelki állapot elviselhetetlenné vált szubjektív szenvedéseként –, akkor ezt egyáltalán nem kell kizárólag így felfogni, hanem az igazi veszély abban áll, hogy az ember elfojtja a félelmet, például úgy, hogy másokban félelmet ébreszt. Egyszerűen áttolja a veszélyt önmagáról másokra, szenvedést okoz nekik, és önmagát szubjektíve megszabadítja a szenvedéstől. Ebben az esetben ő maga nem tűnik betegnek, mindazonáltal olyan ember marad, aki kibillent az egyensúlyából. E tekintetben egy kicsit pontosabban azt kellene mondanom: ha az ember úgy tapasztalja meg a félelmet, hogy nincs abszolút, személyes isteni Partnere, aki képes elcsitítani félelmét a bizalom erőterében, akkor nem fogja kibírni saját szabadságát, saját egyediségét, saját létének a halál miatti bizonytalanságát, hanem kísérletet fog tenni arra, hogy olyan formában kapaszkodjék bele emberekbe, dolgokba, teljesítményekbe, hogy egyfelől folytonosan képzelt bizonyosságokba menekül (bizonyos értelemben állandóan kétértelműen vagy hazug módon kell élnie annak érdekében, hogy nem létező biztonsággal áltathassa magát), másfelől pedig félelemkeltően hat majd másokra. Aki a saját kisebbségi félelmét demonstratív teljesítményekkel elmentesíti, az a konkurencia mezején folytonosan kisebbségi félelmet kelt másokban. Pontosán ezek azok a témák, amelyeket az Újszövetség Jézus üzenetében ismételt megfogalmaz, amikor megkérdőjelezi a pénz, a teljesítmény, a hatalom, az uralkodás által szerzett látszatbiztonságot, hogy ezeket fölváltsa az Istenbe vetett nyugodt biztonsággal és azzal az igazsággal, hogy emberként szabad önmagunkká lennünk, mivel Isten feltételek nélküli szeretete hordoz minket.

Az Isten nélkül élt emberi egzisztencia elviselhetetlen a félelem gettójában. Ettől menekülve a kétségbeesett ember különböző tágasságú zsákutcákba rohan. A félelem szükségessége azonban mind szorítóbbá válik. Végső soron milyen valós megoldás marad a félelemben zuhant ember számára?

Ha elfogadjuk, hogy a félelem végső eredete az ember tudatában rejlik, akkor csak olyan válasz létezik, amely magából a tudatból fakad, oda irányul tehát, ahonnan maga a félelem származik. Az elején azt mondtam, a félelem lényegileg abban áll, hogy az ember tudatára ébred földi egzisztenciájának, és fölfogja, hogy a biológiai adott feltételek mellett nem lehetséges végérvényes biztonság. A tudat ezzel föltöri a véges létbiztosítások egész keretét, és megnyitja a végtelenség mezejét. Éppen ezért a félelem legyőzéséhez csak maga a végtelen mezeje segítheti hozzá az emberi tudatot. Ha az ember személyi volta a forrása minden félelemnek, akkor csak úgy lehetséges e félelem elcsitítása, ha magát a végtelen mezejét abszolút személynek feltételezzük. Csak ennek az abszolút személynek a partnereként képes az ember mint szabad személyes lény elcsitítani azt a félelmet, amely az egyéniséggé válás ára.